

Anna Klim-Klimaszewska, Ewa Jagiełło

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Edukacja przedszkolna w koncepcji Jana Amosa Komeńskiego

Jan Amos Komeński (28.III.1592-15.XI.1670), wielki, czeski pedagog, pierwszy pisarz w nowożytnej Europie, który całe życie i wszystkie wysiłki poświęcił zagadnieniom wychowawczym. Był encyklopedystą i erudytą w wielu dziedzinach, piszącym dzieła filozoficzne, pedagogiczne, teologiczne, polityczne, historyczne i baśniowe. Wiele uwagi poświęcił wychowaniu dzieci w wieku przedszkolnym. Swoje poglądy na ten temat przedstawił w takich dziełach, jak: *Paradisus ecclesiae renascentis. Paradisus Bohemiae* (Raj odrodzonego kościoła. Raj Czeski) (1631-1632), *Haggaeus redivivus* (Odmłodzony Haggaeus) (1632), *Januae linguarum reseratae Vestibulum* (Drzwi języków otworzonych Przedśionek) (1632-1633), *Didactica magna universale omnes omnia docendi artificium exhibens* (Wielka dydaktyka przedstawiająca uniwersalną sztukę nauczania wszystkich wszystkiego) (1633-1638-1657), *Pansophiae diatyposis* (Szkic wszechwiedzy) (1639-1643), *Catalogus operum elaborandorum* (Katalog dzieł opracowanych) (1641), *Via lucis* (Droga światła) (1641-1642), *De cultura ingeniorum oratio* (O kulturze geniusza mowy) (1650), *Schola pansophica* (Szkoła wszechwiedzy) (1650-1651), *Artificii legendi et scribendi tirocinium* (Sztuka czytania i pisania początkowa) (1651-1652), *Vestibuli et Januae linguarum lucidarium* (Przedśionek do Drzwi języków oświetlony) (1652-1653), *Orbis sensualium pictus* (Świat zmysłowy w obrazach) (1652-1654), *Schola ludus seu encyclopaedia viva* (Szkoła zabawy albo

encyklopedia życia) (1653-1654), *Gentis felicitas* (Szczęście narodu) (1654), *Sacra exercitia tironum* (Świętości praktykowania początki) (1658), *Puerilis ethica* (Etyka dla dzieci) (1658), *Praegustus variae eruditionis* (Pierwszy smak różnych nauk) (1658). Jednak największym dziełem Jana Amosa Komeńskiego, traktującym o wychowaniu dzieci w wieku przedszkolnym, było *Informatorium scholae maternae* (Informatorium szkoły macierzyńskiej) (1630-1632).

Informatorium scholae maternae (Informatorium szkoły macierzyńskiej) powstało w rezultacie przeróbki szerszej pracy Jana Amosa Komeńskiego *Paradisus Bohemiae* (Raj Czeski). Dzieło to było tworzone pod wpływem ówczesnej zwycięskiej koalicji szwedzko-saksońskiej. Krótki wstęp wprowadzał do pedagogiczno-encyklopedycznego zbioru treści dotyczących początkowo odbudowy edukacji w Czechach. Uzupełnieniem miały być wszystkie dydaktyczne poglądy Jana Amosa Komeńskiego. Praca podzielona była na część teoretyczną, tzw. czeska dydaktyka i specjalną część praktyczną obejmującą podręczniki dla uczniów i przewodniki dla nauczycieli, tzw. informatoria. Informatoria miały pouczać wychowawców o tym, jak korzystać z podręczników. *Paradisus Bohemiae*, dedykowane narodowi czeskiemu, wyjaśniało znaczenie wszechstronnego wykształcenia młodzieży jako głównej gwarancji lepszej przyszłości. Jan Amos Komeński odnowę społeczeństwa uzależniał od klęski Habsburgów i moralnego odrodzenia kościoła, uwzględniającego odprawianie nabożeństwa w duchu ewangelii. Dydaktyczna koncepcja Jana Amosa Komeńskiego miała na celu realizowanie wytyczonych celów i treści wychowania i nauczania. Chciała pomóc człowiekowi w poznawaniu siebie, otaczającego świata, w samokontroli i zbliżeniu do Boga.

Po roku 1632 skoncentrował się Komeński na podniesieniu jakości szkolnictwa łacińskiego. Wstęp z *Paradisus Bohemiae* został

umieszczony w łacińskiej wersji *Didactica*, a z informatoriów zachowało się tylko *Informatorium scholae maternae* (Informatorium szkoły macierzyńskiej), pierwsza usystematyzowana praca o celach, treściach i środkach wychowania małych dzieci. Jan Amos Komeński, jako pierwszy na świecie, opracował teorię wychowania przedszkolnego. Podkreślał, że wychowanie dzieci do szóstego roku życia jest pierwszym etapem rozwoju człowieka, od którego zależy sukces dalszej edukacji. Wychowanie przedszkolne ujmował w szerszych kontekstach przemian narodowego i kulturalnego życia na ziemiach czeskich. Uważał, że cel wychowania najmłodszych, w swoich podstawowych założeniach, nie różni się od celu wychowania młodzieży czy dorosłych.

Informatorium scholae maternae (Informatorium szkoły macierzyńskiej) zawierało wskazówki, jak rodzice powinni postępować przy wychowywaniu najmłodszych, czyli dzieci do 6 roku życia. Składało się z 12 rozdziałów zatytułowanych:

1. Dzieciom trzeba poświęcić wiele uwagi, gdyż są najcenniejszym Bożym darem i klejnotem, którego nie da się z niczym porównać
2. Po co Bóg daje rodzicom dzieci i do czego ma zmierzać ich wychowanie
3. Dzieci koniecznie potrzebują wychowania i odpowiedniego pouczania
4. W czym dzieci mają stopniowo ćwiczyć się od urodzenia, aby w szóstym roku swojego życia były w tym wyćwiczone
5. Jak trzeba zapewniać zdrowie i siłę dzieciom
6. Jak mają się dzieci ćwiczyć w rozumieniu
7. Jak trzeba dzieci przyzwyczajać do pracowitego życia i do nieustannej aktywności
8. Jak trzeba dzieci ćwiczyć w wymowie

9. Jak trzeba dzieci uczyć moralności i cnoty
10. Jak mają się dzieci uczyć pobożności
11. Jak długo mogą dzieci przebywać w szkole macierzyńskiej
12. Jak mają rodzice przygotować swoje dzieci do szkoły. (por. Komeński, 1991a: 160).

We wstępie do *Informatorium* Jan Amos Komeński konstatuje, że najlepsza opieka dla ludzkiego pokolenia jest w kołysce, o czym zaświadcza Bóg w Księdze Izajasza.

Informatorium szkoły macierzyńskiej radziło rodzicom, jak należy rozwijać wewnętrzne i zewnętrzne siły dzieci począwszy od okresu prenatalnego do szóstego roku życia. Jan Amos Komeński uważał dzieci za bezcenny klejnot i dar Boży, którego nie można z niczym porównać. Wielką uwagę obdarzał małe dzieci z trzech powodów. Pierwsza przyczyna tkwiła w pojmowaniu dziecka jako jeszcze niewinnego obrazu Bożego, skażonego tylko przez dziedziczny grzech. Dzieci bowiem nie potrafią odróżnić dobra od zła. Drugi powód wynika ze zdolności małych dzieci do uniknięcia stałego potępienia dzięki świadomemu wychowaniu rodzinnemu. Trzecia przyczyna odnosi się do faktu, że dziecko jest specjalnym narzędziem boskiej chwały, i dlatego rodzice muszą małe dzieci kochać tak, jak Stworzyciel i dbać o dobre wychowanie potomstwa.

Jan Amos Komeński przypominał, że wychowanie obejmuje ciało i duszę dziecka. Dusza dziecka wymaga znacznie większej opieki niż ciało. Ciało pochodzi z ziemi, pozostaje na ziemi, zwraca się ku ziemi, a potem idzie do ziemi. Podczas wychowania musi więc dojść do powstania harmonii między duszą a ciałem dziecka. Takie wychowanie przynosi korzyści wszystkim dzieciom. Im więcej zdolności mają dzieci, tym lepsze cechy będą nabywać. Dlatego w wychowaniu małych dzieci należy szukać najbardziej odpowiednich możliwości

i najlepszych sposobów, aby zwiększać naturalne zdolności dzieci. Człowiek może poznawać świat za pośrednictwem wszystkich zmysłów, samodzielnej aktywności poznawczej i praktyce. Wychowanie wpływa na myślenie, język, rękę czy serce dziecka.

Jan Amos Komeński uważał, że rozwój małych dzieci nie może odbywać się sam z siebie, bez jakiegokolwiek kierownictwa ze strony rodziców. Wychowaniu dziecka muszą poświęcić się oboje rodzice. Jan Amos Komeński wzywał rodziców, aby byli przewodnikami czy mądrymi doradcami małych dzieci. Sukces w wychowaniu uzależniał od zdrowia dzieci. Zalecał rodzicom troszczyć się o dzieci tak, aby w zdrowym ciele mogły mieć zdrową myśl jeszcze przed przyjściem na świat.

Jakikolwiek lek, poprzez częste używanie, traci swoje oddziaływanie, ponieważ dzieci stopniowo się do niego przyzwyczajają. Dzieciom należy leki podawać tylko wtedy, kiedy jest to rzeczywiście potrzebne. Człowiek, który zażywał dużą ilość leków, nie będzie cieszył się dobrym zdrowiem i siłą. Dla dziecka korzystny jest natomiast odpowiedni sen, częste zabawy i ruch.

Jan Amos Komeński zachęcał rodziców, aby:

1. Ostrożnie brali dzieci na ręce, podnosili i kładli, osłaniali, pieścili i kołysali, aby nie zraniły się, ponieważ powstałe uszkodzenia ciała i duszy człowieka są zazwyczaj nieodwracalne.
2. Od urodzenia, a szczególnie gdy dziecko zacznie siedzieć, stać czy chodzić chronili przed:
 - upadkiem lub uszkodzeniem jakiegokolwiek części ciała, używając ubrań wypchanych bawełną,
 - przed urazami ze strony krzesel, chodzików i wózków,
 - zimą i w czasie nieprzyjemnej pogody zapewniali odpowiednie ubranie i ciepłe pomieszczenie.

3. Uczyli poprawnego jedzenia i picia, zabawy i odpoczynku.
4. Pomagali w codziennych ćwiczeniach i aktywności:
 - bezpiecznym kołysaniem, przenoszeniem i wożeniem, jeśli dziecko jeszcze nie potrafi samo chodzić,
 - wykonywaniem różnych czynności w odpowiednim miejscu, gdy już dziecko może chodzić bez pomocy innych.
5. Zabawiali dzieci:
 - w pierwszym roku życia: ostrożnym kołysaniem, śpiewaniem, grzechotaniem grzechotką, noszeniem po podwórku lub ogrodzie, całowaniem i przytulaniem,
 - w drugim, trzecim i czwartym roku życia: zabawami i grami, goniwkami, słuchaniem muzyki, oglądaniem pięknych przedstawień teatralnych i obrazów. (por. Komeński, 1991a: 49).

Jan Amos Komeński podkreślał, że obowiązkiem rodziców jest takie wychowywanie dzieci, aby nie doszło do zaszkodzenia zdrowiu dziecka. Rodzice nie mogą dzieciom zakazywać niczego, co nie jest sprzeczne z dobrym zachowaniem i jednocześnie napełnia człowieka przyjemnymi odczuciami.

Według Jana Amosa Komeńskiego wychowanie prowadzi do wszechstronnego rozwoju dzieci. Treść wychowania powinna odpowiadać naturalnemu rozwojowi człowieka w kategoriach ilościowych i jakościowych. Przebieg wychowania musi uwzględniać dojrzałość fizyczną, psychiczną i umysłową małych dzieci, aby nie dochodziło do przeciążenia lub przedwczesnej utraty energii. Podczas wychowania dzieci w wieku przedszkolnym należy zachować naturalny rytm aktywności i odpoczynku, a także przestrzegać dokładności i zasad wychowania. To, do czego dziecko koniecznie musi być prowadzone, to: wiara i pobożność, moralność i cnoty języka, świadomość różnego rodzaju sztuki artystycznej. I to w takim porządku, jak

to przedstawiono, nie odwrotnie – najpierw pobożność, potem moralność, a na końcu sztuka.

Jan Amos Komeński wyodrębnił sześć rodzajów wychowania małych dzieci:

- wychowanie fizyczne,
- wychowanie umysłowe,
- wychowanie przez pracę,
- wychowanie językowe,
- wychowanie moralne,
- wychowanie religijne. (por. Komeński, 1991b: 87-127).

Poszczególne części wychowania opracowane w poszczególnych rozdziałach *Informatorium*, nawzajem się przenikają i uzupełniają, przy czym uwzględniają też wychowanie estetyczne. Elementy wychowania dzieci do lat sześciu tworzą całościowy system.

Według Jana Amosa Komeńskiego dzieci w wieku przedszkolnym powinny zapoznawać się z takimi treściami wychowania, które są dla nich szczególnie inspirujące pod względem ich potrzeb, a przede wszystkim:

- podsumować najważniejsze informacje zgodnie z poziomem rozwoju dziecka,
- uporządkować informacje w system, który zapewni dzieciom stopniowe poznawanie całościowego obrazu rzeczywistości w kontekście rozwoju społecznego,
- na podstawie systemu wiedzy nauczyć dzieci rozumieć związki między poszczególnymi zjawiskami. Znajomość systemu staje się niezbędnym warunkiem tworzenia się światopoglądu dzieci.

Jan Amos Komeński nieustannie podkreślał zależność między treściami i metodami wychowania małych dzieci. Zalecał stosowanie metody analizy, syntezy i synkrazy (zestawianie różnych punktów

widzenia). Dzięki rozłożeniu zjawiska na części, następnie złożeniu go w całość i porównaniu, ludzie mogą zrozumieć sens życia i rozwój świata, zmierzający do całkowitej harmonii i jedności. Podczas łączenia procedur analizy, syntezy i synkrezы należy rozpocząć od ogólnego przedstawienia całości, której składu i funkcji dzieci nie znają. Następnie musi występować analiza, która rozkłada całość na części. Równocześnie powinna przebiegać synkreza, czyli specyficzny sposób porównywania oparty na założeniu, że światem przyrody i ludzkim życiem rządzi porządek, który dotyczy wszystkich i we wszystkim jednakowo się odzwierciedla. Synkreza ujawnia istotę, relacje i funkcje rzeczy a całą wiedzę stawia w określonym porządku. Po dokładnie przeprowadzonej synkrezы należy dokonać syntezy, która ma wyjaśnić każdą kwestię w pełnej złożoności. Jan Amos Komeński podkreślał, że podczas poznawania małe dziecko musi nieustannie szukać relacji pomiędzy poznaniem zmysłowym i przejściem do myślenia.

Jan Amos Komeński zwracał uwagę na łączenie spostrzegania z aktywnością dzieci. Na zachowanie i postępowanie małych dzieci należy wpływać poprzez dobrze zorganizowane zabawy. Według Komeńskiego zabawy są tak samo ważne dla rozwoju człowieka, jak jedzenie czy sen.

Zamiast zabaw w pomieszczeniach zalecał zabawy ruchowe, które naśladują pracę dorosłych i odzwierciedlają środowisko dziecka. Bowiem Jan Amos Komeński uważał, że taka zabawa pomaga w utrzymaniu zdrowia dziecka, rozwija jego zmysły, doskonali ruchy, zręczność, zwinność, koncentrację umysłu i przenikliwość. Podczas zabawy można najlepiej przejawić swoje zainteresowania, upodobania i specyficzne zdolności. Małych dzieci nie należy zmuszać do zabawy, ale raczej pokazać im sposób, w jaki mają się bawić

i zachowywać podczas zabawy. Musi być ona naturalną częścią wychowania dziecka w rodzinie i przedszkolu.

Jan Amos Komeński podkreślał konieczność rozwijania fizycznych i psychicznych właściwości dzieci za pomocą metody dobrego przykładu, wczesne rozważnego pouczania i ćwiczenia oraz odpowiednich nagród i kar. Rodzice muszą stale zachowywać się rozważnie, moralnie i religijnie, ponieważ małe dzieci na ogół niezależnie od siebie naśladują wszystko, co robią inni ludzie. Jeśli dziecko zrobi coś źle, należy je odpowiedni upomnieć lub ukarać. Natomiast za dobre zachowanie rodzice powinni dziecko nagrodzić pochwałą.

Jan Amos Komeński wyróżniał dwa sposoby karania dzieci. Pierwszy sposób polegał na skarceniu dziecka słowem, drugi na uderzeniu ręką lub kijem. Uważał, że małe dziecko, za każdą poprawę w zachowaniu, powinno być nagrodzone pochwałą. Ale też przestrzegał rodziców przed przejawianiem nadmiernej pobłażliwości i okrucieństwa wobec dzieci. Zachęcał, aby zwracali na małe dzieci dostateczną uwagę, pilnowali i patrzyli na radosnych towarzyszy dzieci. W wychowaniu dzieci należy brać pod uwagę wiek i zdolności małych dzieci.

Naturalne zdolności dzieci do szóstego roku życia najlepiej jest doskonalić w szkole macierzyńskiej, czyli w rodzinie. Relacje pomiędzy wszystkimi członkami rodziny powinny być harmonijne, ponieważ tworzą podstawę dalszych relacji wpływających na życie człowieka.

Według Jana Amosa Komeńskiego rodzina powinna dbać o małe dzieci z wielu powodów. Po pierwsze, małemu dziecku najlepszą opiekę może zapewnić tylko matka. Drugi powód związany jest z rozwojem mózgu człowieka. Do piątego lub szóstego roku życia dzieciom wystarcza wiedza, którą z własnej woli, bez przymusu

i poprzez zabawę nabywają w rodzinie. Trzecia przyczyna podkreśla konieczność zapewnienia dziecku wystarczająco dużo czasu na nabranie sił. Zbyt wczesne obarczenie dziecka obowiązkami szkolnymi nie przynosi żadnych korzyści. Czwarty powód wynika z założenia, że w rodzinie małe dziecko może ćwiczyć się w pobożności, odpowiednich zachowaniach (zwłaszcza w grzeczności, posłuszeństwie, dbałości o starszych), mądrości, umiejętności i wymowie.

Jan Amos Komeński przypominał, że wszechstronny rozwój małych dzieci mogą, oprócz rodziców i wychowawców, zapewnić rówieśnicy, lub inne dzieci w młodszym wieku czy szkoła. Pojęcie szkoły początkowo oznaczało czas wolny. Wówczas wolni i bogaci obywatele poświęcali się edukacji lub zabawom.

Jan Amos Komeński za rówieśników uważał grupę ludzi, w której nie ma dominacji jednych nad innymi, przymusu, strachu lub nieśmiałości, lecz występuje miłość, uczciwość, różnorodne bezpośrednie pytania i odpowiedzi. Zachęcał więc rodziców, aby pozwalali dzieciom codziennie spotykać się, bawić i rozmawiać z innymi dziećmi. Szkoła, według Komeńskiego, musi być dla dzieci „zabawą, gdzie będą z radością rozwijać się”.

O wychowaniu dzieci zdolnych lub mniej zdolnych rodzice powinni poradzić się nauczyciela, ewentualnie inspektora. Jan Amos Komeński określił objawy, które wskazują na możliwości dzieci do regularnego uczęszczania do szkoły. W ocenie gotowości szkolnej, według Jana Amosa Komeńskiego powinno uwzględnić się, czy dziecko:

- wie wszystko to, co miało nauczyć się w przedszkolu,
- rozumie zadawane pytania i ma odpowiedni osąd,
- wyraża chęć pogłębionej nauki. (por. Komeński 1991a: 140-141).

Według Jana Amosa Komeńskiego gotowość szkolna stanowi ważny fenomen, mający wpływ na życie człowieka. Jest to złożone zjawisko związane ze stopniem fizycznej, poznawczej, emocjonalnej i społecznej dojrzałości dzieci w wieku przedszkolnym. Gotowość szkolna ułatwia dziecku udane wstąpienie do szkoły. Dzieci mogą rozpocząć uczestnictwo w nauczaniu wtedy, gdy potrafią sprostać wymaganiom szkoły bez większego wysiłku, biorąc przy tym pod uwagę możliwości i zdolności.

Jan Amos Komeński przypominał, że pragnienie pójścia do szkoły i cechy przydatne w czasie nauki, mają u dzieci kształtować rodzice. Matki i ojcowie powinni dzieciom:

1. Mówić, że będą:
 - spotykać się w szkole z innymi dziećmi,
 - bawić się i uczyć pisania.
2. Mówić o znaczeniu szkoły i nauki dla człowieka;
3. Dać do ręki kredę, niech na ławie, stole lub tablicy kreśli, co chce, ponieważ potem będzie w stanie lepiej pisać i rozpoznawać litery;
4. Wpajać miłość i zaufanie do nauczycieli, ewentualnie szkoły, przez to, że rodzice będą:
 - z szacunkiem wyrażać się o nauczycielach,
 - podkreślać wykształcenie, mądrość, sprawiedliwość, miłość, dobroć i życzliwość nauczycieli wobec dzieci,
 - przedstawiać dzieciom nauczyciela jako osobę, która wszystko im wyjaśni i pokaże,
 - starać się dzieciom wyjaśnić, że nauczyciel okaże im miłość, gdy będą posłuszne,
 - posyłać dzieci do nauczyciela z jakimś podarunkiem, gdyż obowiązkiem nauczyciela jest rozmowa z dziećmi i ukazanie im czegoś ciekawego, czym małe dziecko może być obdarowane.

5. Za pomocą żarliwych modlitw prosić Boga o błogosławieństwo związane z nauką dzieci w szkole. (por. Komenski 1991a: 146-147, 1991b: 141-150).

Według Jana Amosa Komeńskiego rodzice muszą uświadomić sobie, że wychowanie przedszkolne stanowi naturalne podstawy do dalszego rozwoju małego dziecka pod kierunkiem nauczyciela. Nauczyciele muszą zapoznać się z podstawami wychowania przedszkolnego, aby mogli pomóc rodzicom i dzieciom w przejściu do szkoły. Rodzice i nauczyciele muszą skupić swoje zainteresowanie szczególnie na celach, treściach i metodach wychowania małych dzieci.

Jan Amos Komeński uważał, że współpraca rodziny i szkoły wzmacnia naturalny rozwój dziecka. Podczas wychowania należy zawsze brać pod uwagę wiek i zdolności małych dzieci. Wychowanie ma pomóc człowiekowi być szczęśliwym i żyć pomyślnie w zgodzie z naturą. Komeński podkreślał wpływ poznania zmysłowego, zaradności, zabawy i ciekawości na rozwój fizyczny i umysłowy małych dzieci.

Informatorium szkoły macierzyńskiej przedstawiało program wychowania przedszkolnego, oparty o aktywność dziecka realizowaną w różnorodnych działaniach.

Bibliografia

1. Komenský Jan Amos, *Johannis Amos Comenii Opera omnia. Tomus XI. Paradisus ecclesiae renascentis. Didactica. Informatorium školy mateřské. Informatorium maternum, der Matterschul. Navržení krátké o obnovení škol v království českém. Dvěře jazyků otevřené. Diogenes*

- Cynicus redivivus. Abrahamus patriarcha*, (vědecký redaktor B. Havránek), Praha 1973.
2. Komenský Jan Amos, *Informatórium školy materskej*, Bratislava 1991a.
 3. Komenský Jan Amos, *Veľká didaktika*, wyd. II, Bratislava 1991b.
 4. Komenský Jan Amos, *Škola hrou*, [w:] J. Pšenák et al., *Výber z potockých spisov a reči Jana Amosa Komenského*. Bratislava 1992.
 5. Podhájecká Mária, *Uplatňovanie myšlienok J.A. Komenského v hrovoučebnej činnosti v materskej škole*, [w:] *Jan Ámos Komenský a předškolní výchova. Sborník z devátého sympozia OMEP o předškolní výchově ke 400. výročí narození J.A. Komenského*, Brno 1992.
 6. Podhájecká Mária, *Aktuálnosť Komenského Informatória pre predškolskú výchovu*, [w:] *J.A. Komenský a tvorivá škola. Zborník z vedeckej konferencie*, Prešov 1995.